

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАГАТОУКЛАДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

STATE REGULATION OF THE MULTILATERAL ECONOMY OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

У статті встановлено необхідність забезпечення економічної ефективності аграрної галузі шляхом оптимального поєднання державного регулювання економіки з ринковими регуляторами. Доведено, що в Україні фактично функціонує три форми господарювання: сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та господарства населення. Встановлено, що у 2017 р. сільськогосподарські підприємства володіючи практично 50 % сільськогосподарських угідь виробили 48,1 % валової продукції, господарства населення на 38 % землі – 43,3 % валової продукції, фермерські господарства – відповідно 11,0 % та 8,7 %. У 2017 р. порівняно з 2000 р. і валова продукція збільшилась у 1,6 рази, особисті селянські господарства за роки незалежності компенсували спад виробництва, а фермерські господарства суттєво наростили обсяги виробництва (у 7 разів), не дивлячись на загальне скорочення їх кількості за останні п'ять років на 30 %. Приріст валової продукції був забезпечений в основному за рахунок рослинництва, яке збільшило виробництво у 2 рази, а тваринництво всього на 18,9 %. Причому треба відмітити, що господарства населення за цей період скоротили продукцію тваринництва на 24,3 %. Небажання фермерських господарств займатися тваринництвом підтверджує висновок про необхідність його підтримки зі сторони держави. Встановлено, що фермери та особисті селянські господарства взагалі не отримують багатьох видів державної підтримки, а у 2017 р. більшість фермерських господарств (93,3 %) із середньою площею сільськогосподарських угідь 68 га майже залишилася поза сферою державної підтримки. Встановлено чітко виражену тенденцію впливу обсягу державної підтримки на підвищення прибутковості фермерських господарств. Наведено напрями фінансової підтримки

становлення і розвитку фермерських господарств.

Ключові слова: аграрна галузь, фермерські господарства, сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, валова продукція, державна підтримка, дотації.

The article establishes the need to ensure the economic efficiency of the agrarian sector through an optimal combination of state regulation of the economy with market regulators. It is proved that in Ukraine, in fact, there are three forms of management: agricultural enterprises, farms and households. It was established that in 2017, agricultural enterprises owning almost 50 % of agricultural land produced 48.1 % of gross output, the economy of the population by 38 % of the land – 43.3 % of gross output, farms – respectively 11.0% and 8.7 % . In 2017, compared with 2000, gross production increased 1.6 times, personal peasant farms during the years of independence. Offset the decline in production, and farms have substantially increased production (7 times), despite a general reduction in their number over the past five years by 30 %. Growth in gross output was mainly due to plant growing, which increased production by 2 times, and livestock production by only 18.9 %. Moreover, it should be noted that the economy of the population during this period reduced the production of livestock by 24.3 %. The unwillingness of farms to engage in livestock farming confirms the conclusion that it needs support from the state. It has been established that farmers and private peasant farms do not receive a lot of state support at all, and in 2017 most farms (93.3%) with an average agricultural area of 68 hectares are almost out of state support. A clear tendency of the influence of state support on increasing the profitability of farms is established. The directions of financial support for the establishment and development of farms are presented.

Key words: agrarian sector, farms, agricultural enterprises, farms, gross products, state support, subsidies.

УДК 351.330.341.1:338
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2019-12-10>

Науменко А.О.

к. техн. наук, доцент, докторант
Навчально-науково-виробничий центр
Національного університету цивільного захисту України

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сільське господарство є однією з пріоритетних галузей національної економіки. Розвиток сільськогосподарської галузі сприяє підвищенню матеріального добробуту населення, зміцненню економічної та продовольчої безпеки держави, зростанню її експортного потенціалу.

Українське суспільство нині надзвичайно стурбоване економічною і соціальною ситуацією, що склалася в сільському господарстві та в цілому на селі. Незважаючи на здійснення низки важливих організаційно-економічних і правових заходів пов'язаних із переходом до приватної власності на землю, формуванням господарських структур ринкового типу й досягнення на цій основі певних позитивних

зрушень у суспільному бутті, що унеможливили створення продовольчої напруги, сільське господарство, особливо фермерські господарства, вже тривалий час перебуває у критичному стані. Тому їх подальший розвиток потребує серйозної державної підтримки та зваженої державної аграрної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам державної підтримки сільського господарства присвячені наукові дослідження В. Галушка, С. Дем'яненко, С. Кваши, І. Кириленка, О. Могильного, Т. Осташко та інших вчених. Вивчення тенденцій розвитку фермерських господарств знайшло відображення у працях таких науковців, як В. Горьовий, В. Збарський, П. Макаренко, М. Малік, Л. Мельник, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, В. Юрчишин.

Мета статті полягає в теоретичному та практичному обґрунтуванні доцільності надання державної підтримки господарствам населення та фермерським господарствам і визначенні напрямів її організації в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У економічній літературі постійно ведеться дискусія щодо ролі держави у розвитку сільського господарства. Частина економістів-аграрників відстоює такі методичні підходи, коли в сучасних економічних умовах необхідно широко використовувати тільки переваги ринкової теорії управління, яка ґрунтується на принципах лібералізму, тоді як інші на основі оцінки реального стану виробничих процесів в аграрному секторі виступають за державний вплив. Підтримуємо позицію І. Кириленка, що в сучасних умовах оптимальне поєднання державного регулювання економіки з ринковими регуляторами зможе забезпечити найбільш прискорений вихід аграрного сектора, передусім сільського господарства, з кризи [2]. За дослідженнями В. Месель-Веселяка, після проголошення незалежної України, вільного ціноутворення для всіх галузей економіки, крім сільського господарства, для якого ціни продовжували регулюватися, обсяг державних заготівель різко скоротився, поглибився диспаритет цін. Варто наголосити, що

всі країни світу надають державну підтримку сільському господарству як галузі з сезонним ризикованим виробництвом і надто тривалим (більше року) оборотом капіталу. За прикладом багатьох розвинутих країн світу слід забезпечувати економічну ефективність галузі шляхом державної підтримки [3].

За роки реформування в Україні по суті створено три форми господарювання: сільськогосподарські підприємства ринкового типу, фермерські господарства, а також особисті селянські господарства (господарства населення).

У 2017 р. продукції в сільському господарстві України вироблено валової продукції 249,1 млрд грн. і практично не змінювалось останні чотири роки., в тому числі за рахунок рослинництва – 71,9%, тваринництва – 28,1%. У 2017 р. отримано найбільший за всю історію сільськогосподарського виробництва України врожай зернових – 71 млн т, проти 50,1 млн т у 1990 р. та 63 млн т у 2016 р.

Як видно з таблиці 1, після реформування колгоспів і радгоспів у сільськогосподарські підприємства ринкового типу, розширення землекористування фермерських і господарств населення, виробництво почало стабільно збільшуватися й у 2017 р. порівняно з 2000 р. і валова продукція збільшилась у 1,6 рази, зокрема, у фермерських госпо-

Таблиця 1

Динаміка виробництва валової продукції в сільському господарстві України, млрд грн. [9].

Показники	1990 р.	2000 р.	2010 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Всі форми підприємств							
Валова продукція, всього	145,9	151,0	194,9	251,4	239,4	254,6	249,1
Рослинництво	101,3	92,8	124,5	177,7	168,4	185,0	179,4
Тваринництво	44,6	58,2	70,3	73,7	71,0	69,6	69,7
Сільськогосподарські підприємства							
Валова продукція, всього	66,6	58,0	94,0	139,0	131,9	145,1	140,5
Рослинництво	49,9	45,8	66,8	105,5	99,5	113,4	108,6
Тваринництво	16,7	12,2	27,2	33,5	32,3	31,7	31,9
у т.ч. фермерські господарства							
Валова продукція, всього		3,1	11,9	19,2	18,9	22,1	21,7
Рослинництво		2,9	10,8	17,8	17,5	20,7	20,3
Тваринництво		0,2	1,1	1,3	1,3	1,4	1,4
Господарства населення							
Валова продукція, всього	79,3	93,0	100,8	112,3	107,5	109,5	108,6
Рослинництво	51,4	47,0	57,7	72,2	68,8	71,7	70,9
Тваринництво	28,1	45,9	43,0	40,2	38,7	37,8	37,7

дарствах – у 7 разів, господарства населення – у 2,1 рази. У розрізі окремих галузей, слід відмітити, що приріст валової продукції був забезпечений в основному за рахунок рослинництва, яке збільшило виробництво у 2 рази, а тваринництво всього на 18,9%. Причому треба відмітити, що господарства населення за цей період скоротили продукцію тваринництва на 24,3 %.

У структурі валової продукції відмічено суттєві відмінності у різних форм господарювання. Наприклад, у сільськогосподарських підприємствах у 1990 році питома вага рослинництва складала 75 % , тваринництва – 25%, у 2017 р. майже не змінилася – 77 та 23%. У господарствах населення вони склали як у 1990, так і у 2017 рр. 64 і 36%, а у фермерських господарствах у всі роки це співвідношення приблизно постійне – 93 та 7%. Тобто небажання фермерських господарств займатися тваринництвом підтверджує висновок про необхідність його підтримки зі сторони держави.

Ще задовго до паювання земель сільськогосподарського призначення (1991–1996 рр.) виробництво сільськогосподарської продукції зменшилося на 41,2%. Отже, причиною спаду було не паювання земель, як на цьому наполягають окремі політичні сили, а, навпаки, стримування цього процесу та несприятлива для сільського господарства цінова політика. Після паювання земель спад виробництва продовжувався і його апогей припав на 2000 р., у якому порівняно з 1990 р. виробництво валової продукції знизилося на 51,3%, зокрема рослинництва – на 46,8 та тваринництва – на 55,1%.

Як свідчать дані таблиці 2, в 1990 р. сільськогосподарські підприємства (колгоспи, радгоспи, міжгосподарські підприємства) використовували 93,7% сільськогосподарських угідь, а особисті селянські господарства – 6,3%, у 2000 р. – відповідно 82,2; 15,1 та фермерські – 2,7%, то у 2017 р. – 49,9; 38,1 і 11,0%. Сільськогосподарські підприємства в 1990 р. виробили 69,4% валової продукції, а господарства населення – 30,6%; у 2000 р. – 38,3; 60,7 і фермерські господарства – 1,0% валової продукції; у 2010 р. – відповідно 42,0; 51,8 і 6,2%; у 2017 р. показники становили відповідно 48,1; 43,3 і 8,7%. Отже, особисті селянські господарства за роки незалежності компенсували спад виробництва, а фермерські господарства суттєво наростили обсяги виробництва, не дивлячись на загальне скорочення їх кількості за останні п'ять років на 30%. Площа сільськогосподарських угідь у них зросла з 2,6 млн га в 1990 р. до 8,5 – у 2000 р. і 15,8 млн га у 2017 р., а виробництво валової продукції – відповідно становило 79; 100 і 108 млрд грн.

Отже, виконавши свою роль у процесі реформування, особисті селянські господарства знизили темпи приросту виробництва сільськогосподарської продукції. Нині через невивідність виробництва головним чином продукції тваринництва вони зменшують поголів'я тварин, особливо корів, а відповідно й виробництво продукції. Тому необхідно створити сприятливі економічні умови для їхнього розвитку.

В Україні створена й розвивається нова форма господарювання – фермерство,

Таблиця 2

Площа сільськогосподарських угідь за категоріями землевласників, тис. га [9].

Показники	1990 г.	2000 г.	2010 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.
Сільськогосподарські підприємства	38705,4	29878,0	20589,6	20437,2	20548,9	20746,9	20730,2
У т. ч. недержавні	28778,0	28030,1	19567,6	19478,4	19605,3	19809,9	19788,4
державні	9927,4	1847,9	1022,0	958,8	943,6	937,0	941,8
Громадяни	2669	8543,4	15898,3	15958,2	15868,7	15706,4	15826,3
У т.ч. особисті селянські господарства	2476,4	4323,8	4942,5	5040,4	5045,5	5056,4	5052,8
Товарне виробництво	-	2306,7	9412,3	9504,3	9424,6	9286,7	9410,9
Колективні та індивідуальні сади	127,4	180,3	183,8	187,6	187,7	188,1	188,8
Колективні та індивідуальні городи	65,2	299,6	189,7	177,6	175,4	174,1	175,2
Ділянки для сенокосіння та випасу худоби	-	1429,5	1162,4	1040,3	1027,2	993,2	998,6
Фермерські господарства	-	2157,6	4290,8	4312,6	4343,7	4437,9	4580,1
Всього	41374	42224	42314,6	41511,7	41507,9	41504,9	41489,3

яка притаманна передовим країнам світу. Фермерських господарств налічується понад 33 тис., які використовують 4,5 млн га сільськогосподарських угідь, середня площа яких становить – 78 га. Ця форма господарювання за площею відповідає високоефективній моделі ведення фермерства в Європейських країнах, де середній розмір господарства становить 18 га, у Великобританії – 70, Німеччині – 32, зокрема на нових землях (колишня НДР) – 197 га, з яких 20 % землі використовують господарства середнім розміром 714 га і 50% – 1751 га [5, с. 65]. Проте слід констатувати той факт, що ця форма господарювання в Україні ще не досить розвинена, тому що в тій же Польщі ефективно функціонує майже 2 млн фермерських господарств, які займають 90% сільськогосподарських угідь і виробляють 8,5% валової продукції [8].

Фермери та особисті селянські господарства, в яких виробляється дві третини валової сільськогосподарської продукції та зайнято стільки ж працездатних громадян, взагалі не отримують багатьох видів державної підтримки (здешевлення вартості кредитів, техніки тощо). Винятком є тільки податкові пільги та загальна галузева підтримка. Нерівномірність надання субсидій протягом року і відсутність чітких критеріїв відбору фермерських господарств значно знижує ефективність їх діяльності. Так, більшість фермерських господарств (93,3 %) із середньою площею сільськогосподарських угідь 68,1 га майже залишаються поза сферою державної підтримки, а найбільший обсяг коштів припадає на господарства із середньою площею 315,6 га (24,0 %) і 288,4 га (28,2 %). Це є підтвердженням висновку про акумулювання бюджетної підтримки в більших за розміром фермерських господарствах. [10, с. 251].

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» на 6,3% (або на 436,4 млн грн.) збільшено кількість видатків Державного бюджету на Апарат Міграційної політики, які загалом становитимуть 7258,7 тис. грн. [4; 6]. Держдотації ж на розвиток фермерських господарств в наступному році пропонується зменшити, з 1 млрд грн. у 2018 р. до 800 млн грн. у 2019 р., тобто на 20% [7].

Однак можливості надання підтримки не обмежуються цим показником. Додатково Україна може щороку витратити на програми «жовтої скриньки» до 5 % річної вартості виробництва валової продукції сільськогосподарства та до 5 % річної вартості по кожному окремому продукту. Отже, домовлений рівень державної підтримки сільськогосподарства, за умов певного реформування механізму

надання такої підтримки, передбачає достатні можливості для захисту вітчизняного агропромислового комплексу в умовах членства у СОТ та відповідає сучасним потребам [10, с. 253].

Висновки. Проведений аналіз показав, що державна підтримка справляє значний вплив на прибутковість фермерських господарств та в основному акумулюється у більших за розміром сільськогосподарських угідь господарствах. Визначаючи рівноправність існування господарств населення та фермерських господарств доведено необхідність їх фінансової підтримки державою.

Насамкінець слід зазначити, що нинішній стан аграрного сектору вимагає розроблення комплексної програми його відродження, яка б, крім іншого, передбачала перегляд взятих на себе Україною зобов'язань під час вступу до ЄС та збільшення фінансової підтримки аграрного сектору в цілому та господарств населення і фермерських господарств зокрема.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державна підтримка фермерських господарств / Міністерство аграрної політики і продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/ru/node/3720>.
2. Кириленко І.Г., Рижук С.М., Кваша С.М.. Аграрна політика України на шляху інтеграції у світове середовище. URL: <http://ua.textreferat.com/referat-4032-3.html>.
3. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток сільського господарства України (науково-методичне забезпечення). *Економіка АПК*. 2011. № 7. С. 42–55.
4. Обсяг фінансування аграрної галузі у 2019 році пропонують збільшити на 2 %. URL: <https://usba.com.ua/obsyag-finansuvannya-agrarnoi-galuzi-u-2019-roci-proponuyut-zbilshiti-na-2>.
5. Осташко Т.О. Ризики для сільського господарства від встановлення зони вільної торгівлі з ЄС. *Економіка України*. 2011. № 3. С. 57–70.
6. Про Державний бюджет України на 2019 рік : Закон України № 2629 VIII від 23 березня 2019 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 50. 400 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19>.
7. Про стан виконання плану заходів Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні за 2017 рік / Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва. URL: http://www.dkrp.gov.ua/control/uk/publish/article?sessionId=AE4286EA147F7F5EECACF89112DF373F?art_id=285373&cat_id=3378.
8. Сельское хозяйство Польши. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
9. Статистичний збірник: Сільське господарство України за 2017 / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 245 с.
10. Яворська Т.І. Державна підтримка фермерських господарств: сучасні реалії. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 4 (24). С. 250–254.